

УДК 327.57 (1-622+061.1):355.01(4-11)

Андрій Грубінко,

кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Тернопільського національного
економічного університету

СИСТЕМА ЄВРОАТЛАНТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНОГО ПРОТИСТОЯННЯ НА СХОДІ ЄВРОПИ

Розглянуто проблеми розвитку системи євроатлантичної безпеки в контексті сучасного загострення військово-політичного протистояння на Сході Європи у зв'язку з російсько-українським конфліктом. Проаналізовано характер відносин між ЄС і НАТО у сфері безпеки та оборони. Закцентовано увагу на стратегічних помилках, яких допустилися держави Заходу, Європейський Союз і Сполучені Штати у відносинах з Росією з часу припинення «холодної війни» та в політиці щодо держав пострадянського простору. Виявлено чинники формування і характер політичної позиції ЄС, США і НАТО під час військово-політичної агресії Росії проти України у 2014 році. Подано прогнози подальшого розвитку системи євроатлантичної безпеки.

Ключові слова: система євроатлантичної безпеки, США, НАТО, ЄС, Східна Європа, Росія, Україна, військово-політичний конфлікт.

Грубінко А.

Система євроатлантичної безпеки в умовах військово-політичного протистояння на Сході Європи

Рассматриваются проблемы развития системы евроатлантической безопасности в контексте современного обострения военно-политического противостояния на Востоке Европы в связи с российско-украинским конфликтом. Проанализирован характер отношений между ЕС и НАТО в сфере безопасности и обороны. Акцентировано внимание на стратегических ошибках, которые допустили государства Запада, Европейский Союз и Соединенные Штаты в отношениях с Россией со времени прекращения «холодной войны» и в политике относительно государств постсоветского пространства. Выявлены факторы формирования и характер политической позиции ЕС, США и НАТО во время военно-политической агрессии России против Украины в 2014 году. Поданы прогнозы дальнейшего развития системы евро-атлантической безопасности.

Ключевые слова: система евро-атлантической безопасности, США, НАТО, ЕС, Восточная Европа, Россия, Украина, военно-политический конфликт.

Hrubinko A.

The system of Euro-Atlantic security in the conditions of modern military-political conflict on East Europe

In the article the problems of development the system of Euro-Atlantic security in the context of the modern intensifying military-political conflict on East Europe in connection with the Russian-Ukrainian conflict are examined. Character of relations between EU and NATO in the field of security and defense is analysed. An author is accent attention on strategic errors, which the states of the West, European Union and United States were admitted in relationship with Russia since stopping «cold war» and in a policy to the states of post-soviet area. Forming factors and character political position of EU, USA and NATO during military-political aggression of Russia against Ukraine in 2014 are educed. Prognoses in relation to further development of the system of Euro-Atlantic security are given.

Keywords: the system of Euro-Atlantic security, USA, NATO, EU, Eastern Europe, Russia, Ukraine, military-political conflict.

Актуальність статті та постановка наукової проблеми. З початком російсько-українського конфлікту у березні 2014 р. європейська система безпеки, як і система міжнародних відносин загалом, увійшла в період різкого загострення латентної кризи. Це чергове посилення світоглядного та військово-політичного протистояння потужних геополітичних гравців – ключових суб'єктів системи європейської безпеки (з одного боку США, НАТО та ЄС, з іншого – Росії) вже не вперше за період постбіполярного світоустрою оголило невирішені та часто замовчувані проблеми та прорахунки у політиці західних держав. У зв'язку з посиленням загроз європейській системі безпеки і необхідністю її побільших трансформацій в умовах відновлення елементів блоково-цивілізаційного протистояння, виникає необхідність проаналізувати особливості міжнародної політики, чинники і характер розвитку взаємовідносин згаданих провідних суб'єктів цієї системи в контексті військово-політичного конфлікту на території України.

© Андрій Грубінко, 2017

Мета статті – проаналізувати особливості системи європейської безпеки в умовах загострення її перманентної кризи на початку XXI ст., пов'язаного з російсько-українським військово-політичним конфліктом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед публікацій, присвячених проблемам новітніх трансформацій системи міжнародних відносин і системи євроатлантичної безпеки, насамперед, періоду першого десятиліття XXI ст., привертають увагу праці вітчизняних фахівців М. Дорошка [1], А. Мартинова [2], С. Савіна [3], Т. Сидорука [4], зарубіжних дослідників Ю. Борка [5], З. Бжезінського [6], Р. Кагана [7], Р. Купера [8], Е. Лукаса [9], К. Ніельсена [10]. Відзначимо найновіші публікації західних авторів з проблем кризи відносин західних інституцій і Росії у зв'язку з російсько-українським конфліктом 2014 р. (С. Ерлангер [11], А. Сітас [12], Л. Мангасарян [13]).

Виклад основного матеріалу дослідження. У відповідь на анексію Криму і підготовку до повномасштабної агресії Росії проти України, президент Естонії Т. Х. Ільвес у квітні 2014 р. заявив, що «фундаментальне розуміння безпеки в Європі в даний час зруйноване», а «політичні лідери повинні визнати, що старі правила більше не діють» [11]. Ці правила ведуть свій відлік ще від післявоєнного облаштування міжнародних відносин та світової системи безпеки в умовах блокового біполярного протистояння. Держави Західної Європи після Другої світової війни використали нагоду економії ресурсів на створенні виключно континентальної системи безпеки і надали перевагу Північноатлантичному альянсу з першістю Сполучених Штатів, зосередившись на соціально-економічній відбудові та розвитку інтеграційних процесів. Водночас західні аналітики, порівнюючи характер політичної влади США і західноєвропейських держав за часів «холодної війни», стверджують про трансатлантичний розкол у їх поглядах на визначення небезпек, окреслення державних завдань, формування і здійснення зовнішньої та оборонної політики і, як наслідок, відсутність єдиної «стратегічної культури» у сфері безпеки [7, с. 2; 8, с. 185–186].

У 1989–1991 рр. після розпаду СРСР і ОВД, західні країни опинилися в подвійних обставинах – ейфорії від перемоги в блоковому протистоянні та вакууму безпеки на геополітично дезорієнтованих східних і південних просторах Європи. США, НАТО і Європейський Союз постали перед екзистенційним вибором – зберегти «status quo» в системі європейської безпеки або формувати нову міжнародну політику, підкріплену новими регіональними ресурсами. США розпочали зміщувати пріоритети і військово-політичні ресурси на розв'язання проблем безпеки в регіонах Центральної і Південно-Східної Азії та Близького Сходу. Як наслідок, військова присутність американців в Європі скоротилася з 300 до 80 тис. чоловік [12]. Водночас Балканська війна і бомбардування Сербії у 1999 р. засвідчили неспроможній ЄС вирішити проблеми безпеки без вирішального впливу США і НАТО, що зумовило активізацію практичної роботи над проектом Європейської політики безпеки та оборони.

Західні держави у постбіполярний період зробили два основних стратегічних прорахунки. Перший з них полягає у тому, що з часу створення ЄС було загальмовано розвиток оборонних ресурсів ЄС. Об'єднання залишилося у традиційному стані стратегічної залежності від ресурсів НАТО. Зокрема, у 2012 р. військові видатки США склали 682 млрд. дол., а 26 держав-членів ЄС (окрім Данії) – 189,6 млрд. дол. [14, с. 2; 15, с. 4]. Євросоюз законсервовано як допоміжну для НАТО організацію з обмеженими функціями. В Європі достатні військові ресурси для оборони та імовірного розгортання сил за межами континенту мають лише Велика Британія і Франція. Фіксація в установчих актах ЄС основ автономної Європейської політики безпеки і оборони була надто аморфною, а процес її реалізації виявив спротив проатлантично налаштованих держав (насамперед Великої Британії) і неспроможність проєвропейськи налаштованої групи держав до консолідації зусиль.

Сполучені Штати, які на початку XXI ст. з поступовою втратою статусу глобального гегемона прагнуть передати більше повноважень щодо захисту рубежів Європи саме європейцям, зустрілися з їх стратегічною інертністю і зосередженістю на власних короткострокових інтересах. США змушені пожинати плоди тривалої суперечливої політики щодо розвитку автономних європейської політики безпеки, перебуваючи у перманентній ролі «швидкої допомоги» для врегулювання проблем в центрі та найближчій периферії Європи (конфлікти на Балканах, в Сомалі, Лівії, Сирії, під час подій «Арабської весни», а тепер в Україні). Європа де-факто залишилася військовим протекторатом США [6, с. 14]. Асиметрія американо-європейських військово-політичних можливостей наявна і в НАТО, де США забезпечує три чверті витрат. Визначений мінімальний рівень видатків на оборону у 2% ВВП з провідних держав НАТО, окрім США, забезпечує лише Велика Британія. Станом на 2013 р. витрати на оборону в державах Європи, у порівнянні з періодом першої половини 1990-х років, загалом скоротилися з 2,5% до 1,6% ВВП. Аналогічний показник США залишається на рівні понад 4% ВВП [13]. Економічна рецесія ускладнила перспективи європейських оборонних програм.

Другий прорахунок – західні союзники НАТО знехтували важливими для континентальної геополітики просторами Східної Європи – державами колишнього СРСР. Колишні республіки СРСР, насамперед, держави між Росією і ЄС, зокрема Україна, отримали статус відносно благополучних буферних територій з перспективами демократичного розвитку. США і Західна Європа фактично віддали на відкуп Росії простори її традиційного геополітичного впливу (окрім Прибалтики) за умови впровадження ринкової економіки, демократизації суспільних відносин і форми держави. Західний світ повірив, або дуже хотів повірити в те, що ослаблена Росія відмовилася від імперських устремлінь. Після падіння Берлінського муру у 1989 р. почала формуватися неформальна прихована, але досить чітка лінія поділу континенту на західноєвропейське осердя, що перебуває під захистом НАТО і США, з приєднанням держав Центральної Європи, і периферійні країни пострадянського простору з переважним домінуванням Росії, що не виключало поширення на них впливу євро-атлантичних цінностей і стандартів суспільного життя.

У першому десятилітті ХХ ст. відбулися зміни в системі міжнародних відносин, пов'язані, насамперед, з кризою американської гегемонії в світовій політиці і посиленням регіональних центрів сили з глобальними амбіціями (ЄС, Китай, Росія). В Росії відбулася зміна правлячої верхівки з приходом до влади колишніх працівників системи КДБ СРСР і лояльної до них бюрократії, які взяли курс на встановлення авторитарного режиму, згортання паростків ліберальної демократії у пострадянському соціумі. Сформовано систему одержавленого капіталізму. Такі державні компанії, як «Газпром», «Роснефть» та інші стали невід'ємним і впливовим сегментом не лише зовнішньої торгівлі країни, але й реалізації геополітичних амбіцій її політичної верхівки. Наповнення державного бюджету нафтодоларами створило можливості для мілітаризації економіки і збільшення військових ресурсів. У 2012 р. за військовими видатками Росія вийшла на третє місце в світі після США і Китаю [14, с. 2]. Склалася сприятлива міжнародна політична кон'юнктура. Розкол в рядах НАТО внаслідок іракської війни дав можливість В. Путіну зблизитися з лідерами Франції та Німеччини. Росія зміцнила політичні та економічні відносини з низкою держав ЄС шляхом вдалого енергетичного менеджменту через поставки російського газу і зрощення бізнесінтересів.

Зосередження держав та організацій євро-атлантичного простору на власних економічних і політичних проблемах, певний застій у розвитку НАТО зумовили послаблення уваги і недопустимо поблагливе ставлення демократичного світу до наростання авторитаризму в Росії і зростання реваншистських настроїв у її зовнішній політиці. Для Росії, яку крах СРСР геополітично відкинув далеко на Схід, буферний простір між нею та ЄС і НАТО є фактично останнім плацдармом, де Москва зберігає значний вплив, який вона змушена захищати [3, с. 152]. Путінський режим під приводом захисту інтересів держави і прав російськомовного населення в колишніх республіках СРСР, реанімувавши традиції самодержавного імперського мислення, став на шлях проведення відкритої економічної та дипломатичної, а згодом – військової інтервенції на держави найближчого оточення, які намагаються проводити міжнародну лінію всупереч російським інтересам.

ЄС отримує від Росії близько чверть обсягу імпортованого природного газу і третину нафти. Важливість російських поставок енергоносіїв для Європи за сприяння тамтешніх бізнесструктур і частини політичних еліт зробила Росію одним з ключових геоekonomічних гравців на континенті. Водночас економічні інтереси не заважають європейцям систематично, хоч і більш стримано, ніж американцям, критикувати російське керівництво за наступ на демократію. Неодноразово висувалися ініціативи виключити Росію з Ради Європи. Росія більше робить ставку на двосторонню співпрацю з державами Співтовариства, ніж з інституціями. Загалом, як оцінюють російські експерти, упродовж останнього п'ятиріччя відносини Росія-ЄС пройшли шлях від застою до «глибокої кризи відносин, яка має системний характер» [5, с. 9].

Процес розробки і впровадження консолідованої політики держав та інституцій євро-атлантичної спільноти ускладнюється неоднорідністю позицій її суб'єктів. Політичні еліти провідних держав ЄС, насамперед, Франції і Німеччини, будучи прихильниками багатополлярної системи міжнародних відносин, через проросійську політику реалізують приховану мету збалансувати надмірний вплив США на європейські справи. Зокрема, франко-німецький тандем ветував американо-британські ініціативи про прийняття Плану дій щодо членства в НАТО Грузії та України на саміті Альянсу в Бухаресті у квітні 2008 р. Наслідки такої політики – реалізація спланованої військової інтервенції російських військ в Грузію у серпні 2008 р. Західні союзники так і не виробили спільного політичного курсу щодо Росії [2, с. 138].

Однак цей урок був знехтуваний західними союзниками. У 2009 р. президент Б. Обама, захоплений подоланням унілатералізму у зовнішній політиці США, оголосив про початок «перезавантаження» американо-російських відносин, що відзначалося зменшенням участі Сполучених Штатів у загальноєвропейських справах і фактичним ігноруванням пострадянського простору. З проєкції подальшого загострення

відносин Росії з США, НАТО і ЄС після повернення на посаду президента В. Путіна політика «перезавантаження» розглядається дослідниками як політична недалекоглядність адміністрації Б. Обама [1, с. 118].

Слабкість Заходу, насамперед країн ЄС, у відносинах з Росією наочно проявляється під час подій її військової агресії на територію України. Анексія Криму у березні 2014 р. була сприйнята міжнародною спільнотою з осудом, але не мала суттєвих наслідків для агресора. Європа і США виявили неготовність до розвитку конфлікту на Сході Європи, розпочавши реальне формування стратегії протидії в ході розгортання неофіційної російської інтервенції на український Донбас. Лише під впливом трагедії з лайнером «Боїнг 777» в липні над Донеччиною, а згодом введення на територію регіону у День незалежності України 24 серпня підрозділів Збройних Сил Росії, Рада ЄС прийняла рішення про введення санкції т. зв. «третьої хвили». Новопризначений Верховний представник з питань зовнішньої політики і політики безпеки ЄС Ф. Могеріні 1 вересня заявила про припинення партнерських відносин з Росією [16]. Однак об'єднання не може нічого запропонувати Україні у справі оборони, окрім традиційних методів дипломатичної підтримки, Угоди про асоціацію, перспективи економічної допомоги і антиросійських санкції. Іронія «м'якої влади» полягає в тому, що вона часто потребує політики «твердої влади», щоб стати ефективною [10, с. 737].

Напередодні саміту НАТО в Уельсі, що відбувся 4–5 вересня 2014 р., генеральний секретар Альянсу А. Ф. Расмуссен зробив історичну заяву про те, що НАТО і Росія більше не є партнерами, а є противниками [17]. Реальність повернення до «холодної війни» як ніколи актуальна. Україна в силу геополітичних характеристик не є тією державою, на інтервенцію проти якої можна висловити чергове стурбування. Саме Альянс в сучасних умовах є єдиним можливим дієвим союзником України у справі оборони від агресії зі Сходу. Чітка позиція США і ряду інших держав з перших днів конфлікту, їх практична військово-технічна, розвідувальна і гуманітарна допомога стали вирішальним стимулом для поступового формування адекватної позиції та конкретних дій держав та інституцій континентальної Європи в умовах ескалації російсько-українського конфлікту. Водночас жоден з партнерів України не поспішає надавати наступальні озброєння в надії на деескалацію конфлікту. До повномасштабної війни в Європі ніхто не готовий.

Події в Україні фактично призвели до чергового розколу держав ЄС, на цей раз за рівнем лояльності до політики Росії. До антиросійської групи належать Велика Британія, Швеція, та, насамперед, держави Прибалтики, Польща і Румунія. Останні є потенційною мішенню російської агресії. Водночас як в ЄС, так і в НАТО не припиняє працювати проросійське лоббі. Проти введення санкцій виступає Австрія, Фінляндія, Угорщина і Словаччина. У першій половині вересня 2014 р., в розпал російської агресії на Сході України, Єврокомісія на угоду торгово-економічним інтересам Росії прийняла рішення про відтермінування набуття чинності Угоди про зону вільної торгівлі між ЄС та Україною. Європа повільно прозріває від полону проросійських ілюзій, побоюючись майбутнього без газових поставок. Навіть за наявних загроз безпеці ні ЄС, ні НАТО не готові надати Україні перспективи членства.

Чимало європейців все ще зберігають віру у можливість повернення політики сучасної Росії в рамки міжнародного права і дипломатичного умиротворення геополітичних амбіцій її керівництва. Основна проблема ЄС прослідковується в словах Президента Європейської Ради Г. ван Ромпея, який у травні 2014 р. заявив, що Євросоюз не прагне розширювати свій вплив на Україну, бо «в ЄС немає геополітичних амбіцій і він діє зовсім по-іншому, ніж російський лідер» [18]. Зазначене твердження відображає політичну реальність, за якою ЄС до цього часу не дуже хотів вести діалог з Росією мовою геополітики і ніколи публічно не визнавав геополітичного суперництва з Москвою у Східній Європі [4, с. 353]. Британський журналіст Едвард Лукас у праці «Нова холодна війна» зазначає, що «...конфронтація однаково пропонує шанс новим відносинам з Росією, які спираються на реалізм, а не сентименти, тверезість мислення, а не видавання бажаного за дійсне. Згодом ціна буде вищою – можливо такою високою, що Захід не зможе її сплатити» [9, с. 367].

Висновки. Події в Україні 2014 р. здатні стати потужним стимулом для розвитку НАТО у період відносного застою розвитку організації упродовж останнього десятиліття. Відродження на теренах Європи небезпечного агресивного супротивника демократичного Заходу, яким є сучасна Росія, відбулося значною мірою завдяки потуранню самих європейців і американців, провалу їх політики в Східній Європі останніх двох десятиліть. Відновлена російська загроза євро-атлантичній безпеці поверне НАТО (США) до європейської зони зосередження. Це означатиме реорієнтацію його військової потуги на виконання комплексних завдань оборони і підвищення готовності до стратегічного протистояння. Відбувається зміщення акцентів на оборону регіону Центрально-Східної Європи.

Європейська реорієнтація НАТО і США вигідна європейцям, які так і не знайшли можливості самоорганізуватися для забезпечення власної колективної безпеки та оборони упродовж періоду відносної відсутності прямих військових загроз, віддавши перевагу традиційним гарантіям безпеки НАТО (США).

Завершився період, коли європейці закривали очі на розвиток авторитарної диктатури в Росії, втішаючись власними пацифістськими демократичними цінностями в теплих домівках, зігрітих російським газом. Водночас змінився характер і рівень лідерства США. В нинішніх умовах Сполучені Штати, в умовах потужних загроз їх глобальному впливу, що йдуть від Арабського Сходу і Китаю, не готові повністю забезпечувати європейську безпеку, вимагаючи у держав Європи збільшення витрат на оборону. Об'єднаній Європі давно пора переглянути ставлення до власної безпеки. Такий перегляд повинен включати розвиток економічної та військово-технічної співпраці з Україною, незважаючи на характер і динаміку конфлікту з Росією, який є цивілізаційним. Від державної цілісності, стабільності і безпеки України залежить майбутнє проекту Європейського Союзу та системи європейської безпеки загалом.

Список використаної літератури

1. Дорошко М. С. Вплив політики «перезавантаження» відносин США з Російською Федерацією на переструктурування пострадянського геополітичного простору / М. С. Дорошко // *Проблеми міжнародних відносин: зб. наук. праць* – К. : КМУ, 2010. – Вип. 1. – С. 108–119.
2. Мартинов А. Ю. Спільна зовнішня та оборонна політика Європейського Союзу (90-ті рр. ХХ ст. – 10-ті рр. ХХІ ст.). Погляд з України: моногр. / А. Ю. Мартинов. – К. : Інститут історії України НАН, 2009. – 262 с.
3. Савін С. Л. Роль США у формуванні нової архітектури європейської безпеки / С. Л. Савін // *Стратегічні пріоритети*. – 2010. – № 4 (17). – С. 149–153.
4. Сидорук Т. В. Геополітичний вимір міжнародних процесів у Східній Європі: ЄС та Росія у регіоні «спільного сусідства»: зб. наук. праць / Т. В. Сидорук. – К. : Гілея, 2014. – Вип. 81 (№ 2). – С. 352–357.
5. Борко Ю. Россия – Евросоюз: от стратегического партнерства к холодному миру / Ю. Борко // *Европейская безопасность: события, оценки, прогнозы*. – 2013. – Вып. 30 (46). – С. 4–10.
6. Бжезінський З. Україна у геостратегічному контексті / З. Бжезінський. – К. : Києво-Могилянська Академія, 2006. – 102 с.
7. Каган Р. Про рай і владу: науково-популярне видання / Каган Р. – Львів : Незалежний культурологічний журнал «І», 2004. – 134 с.
8. Купер Р. Раздор между народами. Порядок и хаос в XXI веке / Р. Купер. – М. : Московская школа полит. исследований, 2010. – 240 с.
9. Лукас Е. Нова холодна війна. Як Кремль загрожує і Росії, і Заходу / Е. Лукас. – К. : Темпора, 2009. – 488 с.
10. Nielsen K. L. EU Soft Power and the Capability-Expectations Gap / K.L. Nielsen // *Journal of Contemporary European Research*. – 2013. – Volume 9. – Issue 5. – pp. 723–739.
11. Erlanger S. Eastern Europe Frets About NATO's Ability to Curb Russia / S. Erlanger // *The New York Times*. – 2014. – April 23.
12. Sytas A., Croft A. Insight – Ukraine crisis will be «game changer» for NATO / A. Sytas, A. Croft. – Gaiziunai, Lithuania / Brussels. – 2014. – May 18 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://in.reuters.com>.
13. Mangasarian L. Putin Emboldened on Instability Arc by EU Defense Divide / L. Mangasarian / Bloomberg. – 2014. – May 15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bloomberg.com>.
14. Trends in world military expenditure, 2012 // SIPRI. – April 2013. – 8 p.
15. Defence Data 2012 / Edited by E. Platteau. – Brussels: European Defence Agency, 2013. – 32 p.
16. Россия больше не является стратегическим партнером ЕС – глава МИД Италии [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://interfax.com.ua>.
17. Росія і НАТО стали противниками – Расмуссен [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua>.
18. Van Rompuy: EU hegt keinerlei geopolitische Ambitionen // *Frankfurter Allgemeine*. 21.05.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.faz.net>.

Стаття надійшла до редакції 19.09.2017.